

НЕВЯДОМЫ АЛЕСЬ ЧАРВЯКОЎ

Заканчэнне. Пачатак у № 3.

Аналіз разнастайных крыніц, у тым ліку і арыўных, праведзены аўтарам гэтых радкоў, дае значныя падставы для высновы, што першы этап беларусізацыі ў нашай рэспубліцы ахопліваў 1924 – 1927 гг., калі былі прынятыя і пачалі актыўна праводзіцца ў жыццё асноўныя партыйныя і дзяржаўныя рашэнні. Да пачатку 1928 г. вынікі беларусізацыі былі даволі значныя, асабліва калі іх ацэньваць з колькаснага боку. Яны падведзены ў першай частцы брашуры “Практычнае вырашэнне нацыянальнага пытання ў БССР. Беларусізацыя”, выдадзенай у 1927 г.

Руплівае дзейнасць А. Чарвякова, Я. Адамовіча, М. Галадзеда, У. Ігнатоўскага, А. Баліцкага, З. Жылуновіча, С. Некрашэвіча, Д. Чарнушэвіча, А. Хацкевіча і іншых паплечнікаў Алеся Рыгоравіча ў гэтай высокароднай працы давала плённыя вынікі.

Пры ажыццяўленні кадровай палітыкі важнае месца займалі пытанні валодання беларускай мовай. Таму невыпадкова яшчэ ў ліпені 1924 г. II сесія ЦВК БССР прыняла рашэнне аб беларусізацыі работнікаў наркаматаў у адпаведныя тэрміны.

Прыклад у гэтай справе паказалі многія супрацоўнікі ЦВК на чале з А. Чарвяковым, СНК на чале з Я. Адамовічам, Наркамасветы на чале з А. Баліцкім, дзе да пачатку 1927 г. усё справаводства было пераведзена на беларускую мову. У той час беларускай мовай валодалі 80% супрацоўнікаў цэнтральных і 70% акруговых устаноў, у той час як у 1925 г. у цэнтральных органах добра і здавальняюча ведалі беларускую мову 21,9% работнікаў, у акруговых і раённых – 36,2%.

У фондах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь аўтару гэтых радкоў удалося знайсці цікавы і каштоўны дакумент – пратакол пасяджэння камісіі па праверцы ведання беларускай мовы супрацоўнікамі ЦВК БССР. Прывядзем фрагмент гэтага пратакола:

“Слухалі: Падвядзенне вынікаў праверкі ведаў беларускай мовы супрацоўнікамі ЦВК БССР – у кожнага паасобку.

Пастанавілі: а) добра валодаюць мовай: Чарвякоў, Чарнушэвіч, Ракуцька, Каліноўскі, Баркан, Шыпіла (6 чал. – 10%).

б) здавальняюча валодаюць мовай: т. т. Гомза, Няхай, Радзітэйн, Левіт, Шышко, Мігуцкі, Дорскі, Пухавіцкая, Няпраўскі, Яцэвіч, Муха, Свішчэўскі, Рай Ар., Хадыка, Будзін, Сыс, Шэўчык, Платкоўская (18 чал. – 50%).

в) слаба валодаюць мовай: т. т. Сіняк, Адамовіч, Якіман, Калошын, Раўтовіч, Карцюк, Ску-

ратовіч, Анісімаў, Красцін, Касіла, Левіна, Швед, Лібман, Корф, Галубіцкі (15 чал. – 40%).

г) прапанавана усім супрацоўнікам, якія слаба валодаюць мовай, у двухмесячны тэрмін яе вывучыць; па сканчэнні гэтага тэрміну правярніць веды гэтых таварышаў і тых, якія і пасля гэтага тэрміну не вывучаць мову, звыліць з займаемых пасадаў, аб чым паведаміць гэтым таварышам...” [7, арк. 126].

На першым этапе праблемы беларусізацыі вырашаліся пераважна на агітацыйна-арганізацыйным узроўні. Яна яшчэ не ўвайшла трывала ў побыт, паўсядзённае жыццё народа. У сувязі з гэтым нельга не пагадзіцца з наступнай думкай Р. Платонава пра першы этап беларусізацыі: «На так званых яе “верхніх паверхх” у адносінах да служачых дзяржаўнага, кааператыўнага, гаспадарчага апаратаў, партыйных і камсамольскіх работнікаў, супрацоўнікаў навуковых і навучальных устаноў прымаліся меры адміністрацыйнага ўздзеяння аж да вызвалення ад займаемых пасадаў за няведанне ці ігнараванне беларускай мовы... На “ніжніх паверхх” у працы сярод шырокіх мас насельніцтва галоўнымі былі метады агітацыі і прапаганды, уздзеянне перакананнем» [8, с. 208 – 209].

Алесь Чарвякоў выразна ўсведамляў неабходнасць змянення сітуацыі, ці, як пісалі ў той час, ажыццяўлення “пералому ў беларусізацыі”, разумеў, што націскам, загадам і распараджэннямі палглыбляць работу далей, пераводзячы яе на “ніжнія паверхі”, у гушчыню народа, ужо немагчыма.

З 1928 г. пачаўся другі этап беларусізацыі. Цяпер старшыня ЦВК БССР А. Чарвякоў і яго паплечнікі – першы сакратар ЦК КП(б) В. Кнорын і старшыня СНК БССР М. Галадзед планавалі вырашыць наступныя задачы:

а) узмацніць вывучэнне беларускай мовы партыйным, савецкім, прафсаюзным актывам і паскорыць пераход на яе ўсіх арганізацый, якія непасрэдна працуюць сярод насельніцтва БССР;

б) палепшыць распаўсюджванне сярод насельніцтва беларускіх газет, кніг, павялічыць іх тыражы, звяртаючы асаблівую ўвагу на забеспячэнне беларускім друкам рабочых у гарадах;

в) беларусізаваць культурную працу прафсаюзаў, забяспечваючы масавае абслугоўванне ўсіх членаў саюзаў на роднай мове;

г) развіваць і ўзмацняць прапаганду беларускай мовы шляхам арганізацыі на ёй значна большай колькасці палітычных і іншых выступленняў, чым на першым этапе;

д) мэтанакіравана працягваць беларусізацыю вайсковых часцей Беларускай ваеннай акругі з тым, каб павялічыць у іх колькасць нацыянальных фарміраванняў;

е) беларусізаваць гандлёвы апарат з тым, каб абслугоўванне насельніцтва гандлёвай сеткай праводзілася пераважна на беларускай мове;

ё) больш востра ставіць і больш грунтоўна вырашаць праблемы развіцця вышэйшых формаў Беларускай культуры (літаратуры, тэатра, музыкі, жывапісу), узмацняючы яе сувязі з рабочымі і сялянскімі масамі.

Аналіз дзейнасці ЦВК БССР у пачатку 1928 г. па дакументах НА РБ сведчыць, што яго старшыня А. Чарвякоў сапраўды быў “маторам” беларусізацыі.

Прывядзем фрагменты пастановы Прэзідыума ЦВК БССР “Аб практычных мерапрыемствах па выкананні пастановы Прэзідыума Саюза ССР па дакладу Урада БССР аб беларусізацыі” ад 12 лютага 1928 г.:

“1. Даручыць Народнаму камісарыяту асветы:

а) пашырыць выданне масавай літаратуры і падручнікаў як на беларускай мове, гэтак і на мове іншых нацыянальнасцей...;

в) сумесна з Інбелкультам паглыбіць работу па вывучэнні розных галін жыцця Беларусі, а таксама павялічыць работу па беларусізацыі сярод працоўнага насельніцтва;

г) устанавіць кантроль за тым, каб канчатковая беларусізацыя вышэйшых навучальных устаноў і прафішкол была скончана ў тэрміны, вызначаныя ў пастанове ЦВК БССР...;

е) пры прызначэнні навуковых працаўнікоў, а таксама пры высоўванні іх на больш адказныя пасады перавагу аддаваць тым асобам, якія пры наяўнасці ідэалагічнай блізкасці да рабочага класа і пры належнай падрыхтаванасці ведаюць беларускую мову і выяўляюць сябе на грамадскай працы.

2. Даручыць Інстытуту Беларускай культуры паскорыць падрыхтоўку Беларускай навуковай тэрміналогіі і распрацаваць праект спрашчэння правапісу Беларускай мовы.

3. Даручыць Нацкамісіі ЦВК у тэрміновым парадку распрацаваць і ўнесці на зацвярджэнне Прэзідыума ЦВК парадак і тэрміны правядзення беларусізацыі ўстаноў транспарту, а таксама цэнтралізаваных гаспадарчых устаноў.

4. Даручыць Народнаму камісарыяту юстыцыі і гаспадарчым органам БССР узмацніць работу па вылучэнні ў судовыя і гаспадарчыя органы на кіруючую работу рабочых і сялян-беларусаў...” [9, с. 211 – 212].

У якасці члена бюро ЦК Кампартыі Беларусі А. Чарвякоў быў адным з ініцыятараў склікання 25 верасня 1928 г. пасяджэння бюро ЦК КП(б)Б, якое разгледзела пытанне “Аб ходзе беларусіза-

цыі дзяржаўных, прафесіянальных, гаспадарчых і кааператыўных устаноў БССР” [10, арк. 421].

На гэтым пасяджэнні адзначалася, што, нягледзячы на агульныя дасягненні ў галіне беларусізацыі, шэраг цэнтральных і акруговых устаноў (ВСНГ, Дзяржплан, Наркамфін, Наркамгандаль, ЦСУ, Камгас, Ваенкамат, Інспектарыят аховы здароўя) не выканалі пастанову ўрада аб поўнай беларусізацыі сваіх апаратаў не толькі да ліпеня 1927 г., але і да моманту заслухоўвання гэтага пытання на бюро ЦК.

Вельмі шкада, што восенню 1929 г. другі этап беларусізацыі ў БССР быў перапынены. У гэты час пачаліся карэнныя змены ў нацыянальнай палітыцы Камуністычнай партыі Беларусі, якая пасля абвяшчэння Генеральным сакратаром ЦК ВКП(б) І. Сталіным “крутога павароту” ва ўсёй палітыцы стала адлюстроўваць новы курс. Беларусізацыі ў ранейшым разуменні месца ў ім не знайшлося.

Гэтыя змены ў 1930-я гг. прывялі фактычна да поўнага згортвання беларусізацыі. У маі – чэрвені 1929 г. Камісія ЦК ВКП(б) па вывучэнні нацыянальнай палітыкі ў Беларусі беспадстаўна абвінаваціла ў нацыяналізме, контррэвалюцыйнасці яе арганізатараў і натхняльнікаў. Паводле сабраных і абагульненых кіраўніком камісіі У. Затонскім матэрыялаў, была зроблена выснова, што ў БССР перабольшваецца значэнне беларускіх асаблівасцей ва ўсёй нацыянальнай працы на шкоду яе класаваму зместу. Кіраўніцтва КП(б)Б абвінавачвалася ў тым, што, падпаўшы пад ціск нацыяналістычнай інтэлігенцыі, яно не вядзе наступальную барацьбу супраць буржуазна-дэмакратычнай ідэалогіі, якая ва ўмовах абвастрэння класавай барацьбы з кулацтвам набыла форму Беларускага шавінізму і нацыянал-дэмакратызму. У дакладзе У. Затонскага на пасяджэнні бюро ЦК КП(б)Б 27 чэрвеня 1929 г. рэзкай крытыцы за “спаўзанне на пазіцыі нацыянал-дэмакратызму” былі падвергнуты практычна ўсе навуковыя ўстановы, ВНУ, органы народнай асветы, літаратурна-творчыя аб’яднанні, вучоныя, пісьменнікі, дзеячы мастацтваў, дзяржаўныя і партыйныя работнікі рэспублікі, якія так ці інакш удзельнічалі ў працоўцы, правядзенні палітыкі беларусізацыі.

У рэдакцыйным артыкуле газеты “Звязда” ад 27 ліпеня 1929 г. “галоўнай небяспекай” абвяшчаліся “беларускі наступальны шавінізм і нацыянал-дэмакратызм”.

Згортванне беларусізацыі стала вынікам сілавых дзеянняў, прамых і ўскосных, звышінтэрнацыяналісцкай часткі партыі, якая ў канцы 1920 – 1930-х гг. ператварылася ў пануючую.

Па матэрыялах, якія паступілі з Мінска, ЦК ВКП(б) прыняла пастановы: “Па справе беларус-

кіх таварышаў” і “Па справе беларускіх нацыянал-дэмакратаў”. Па першай праходзілі З. Жылуновіч, А. Чарвякоў, І. Васілевіч і іншыя, па другой – У. Ігна-тоўскі, А. Баліцкі, Я. Адамовіч і інш Усе яны былі актыўнымі праваднікамі беларусізацыі 1920-х гг.

Названыя ў пастановах ЦКК ВКП(б) вядомыя дзеячы Камуністычнай партыі Беларусі абвінавачваліся ў тым, што не толькі самі дапускалі адхі-ленні ад “бальшавіцкай нацыянальнай палітыкі”, але і нібыта прыкрывалі “контррэвалюцыйную дзейнасць нацыянал-дэмакратаў” у Белдзяржвы-давецтве, Інбелкульце, а затым у БелАН, сістэме падрыхтоўкі і перападрыхтоўкі настаўнікаў і ін-шых галінах нацыянальна-культурнага будаўніц-тва. Іх абвінавацілі ў тым, што яны з’яўляліся “зброяй у руках контррэвалюцыйнай нацыяналіс-тычнай інтэлігенцыі” [11, арк. 13].

Пераважная большасць тых, хто кіраваў пра-вядзеннем беларусізацыі, была асуджана або скончыла жыццё самагубствам, як гэта зрабіў У. Ігна-тоўскі, а ўрэшце і сам А. Чарвякоў. Алесь Рыгоравіч вельмі перажываў, калі яго найбліжэй-шых паплечнікаў судзілі па справе так званай падпольнай контррэвалюцыйнай арганізацыі “Саюз вызвалення Беларусі”, нібыта створанай у нашай рэспубліцы пасля грамадзянскай вайны.

Яшчэ адна малавядомая старонка біяграфіі А. Чарвякова – яго дзейнасць на пасадзе кіраўні-ка таварыства “Прэч непісьменнасць”.

Менавіта гэтае добраахвотнае аб’яднанне адыграла вялікую ролю ў барацьбе за ўсеагуль-ную пісьменнасць у Савецкай Беларусі. Яго пер-шыя ячэйкі з’явіліся ў сярэдзіне 1924 г. Ужо ў 1927 г., праз тры гады пасля свайго стварэння, таварыства налічвала 30 тысяч актывістаў. За перыяд з 1926 да 1929 г. было арганізавана 4 ты-сячы пунктаў і гурткоў па ліквідацыі непісь-меннасці, якія ахапілі амаль 75 тысяч чалавек. Таварыства “Прэч непісьменнасць” існавала да сакавіка 1936 г., калі работа па ліквідацыі непісь-меннасці падыходзіла да свайго заканчэння.

Бадай, ніхто з кіраўнікоў БССР даваеннага перыяду не быў так блізка звязаны з дзеячамі беларускай культуры, як “усебеларускі стараста” А. Чарвякоў. Як успамінае яго дачка Соф’я Чар-вякова, зімовымі вечарамі і ў дрэннае надвор’е бацька чытаў ёй і маме кнігі Л. Талстога, М. Гор-кага, Я. Купалы, М. Чарота, Я. Коласа, іншых паэ-таў і празаікаў. Даўняе сяброўства звязвала яго з Янкам Купалам. Часта пасля напружанай працы Алесь Рыгоравіч бываў дома ў народнага паэта.

У размове з аўтарам гэтых радкоў беларускі пісьменнік, заслужаны дзеяч мастацтваў Бела-русі Максім Лужанін згадваў:

«Аляксандр Рыгоравіч Чарвякоў адчуваў па-трэбу ў асабістых сустрэчах з беларускімі пісь-меннікамі...

Ён стаяў ля вытокаў нашай маладой літа-ратуры. Чарвякоў быў мудрым чалавекам. Калі ў лістападзе 1925 года праходзіў першы з’езд “Маладняка”, ён пад канец работы з’езда ў сваім выступленні не толькі віншаваў пісьменнікаў з поспехамі, але і перасцярагаў ад маладой са-маўпэўненасці, папярэджваў найбольш гарачых з нас ад непрадуманых учынкаў. Тады я ўпершыню сустрэўся з гэтым вельмі цікавым і абаяльным чалавекам.

Аднойчы ён вельмі цёпла прымаў мяне і Кузь-му Чорнага, абяцаў дапамагчы ў нашым пачы-нанні ўвесці асобныя літары для гукаў “дз” і “дж”, што прапаноўвала літаратурнае аб’яднанне “Узвышша”».

Цяжкімі былі апошнія гады жыцця Алесь Чарвякова. Пераважная большасць яго паплеч-нікаў і аднадумцаў, тых, з кім ён праводзіў бела-русізацыю 1920-х гг., – найлепшыя сыны і доч-кі беларускага народа былі названы “ворагамі народа” і сталі ахвярамі палітычных рэпрэсій. А. Чарвякова засмучала тое, што з кожным днём пашыраўся спіс забароненых для чытання кніг, куды трапіла нават “Новая зямля” Я. Коласа.

Абставіны склаліся так, што 16 чэрвеня 1937 г. А. Чарвякоў скончыў жыццё самагубствам. Яму было толькі 45 гадоў.

Аналізуючы шматгранную дзейнасць гэтага дзяржаўнага дзеяча на ніве беларусізацыі, мож-на зрабіць выснову, што ні адзін з прадстаўні-коў кіраўніцтва БССР за 1919 – 1991 гг. не зра-біў такога вялікага ўнёску ў развіццё беларускай культуры, як старшыня ЦВК рэспублікі Алесь Рыгоравіч Чарвякоў.

Спіс літаратуры

1. **Практическое разрешение национального вопроса в Белорусской Социалистической Советской Республике** : в 2 ч. – Минск, 1927. – Ч. 1. Белорусизация.
2. **Платонаў, Р. П.** Прадмова / Р. П. Платонаў // Беларусі-зацыя. 1920-я гады : дакументы і матэрыялы / пад агульнай рэд. Р. П. Платонава і У. К. Коршука. – Минск, 2001.
3. **Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь** (далей – НА РБ). – Ф. 4-п. – Воп. 2. – Спр. 21.
4. **Коммунистическая партия Белоруссии в резолюциях и решениях съездов и пленумов ЦК.** – Минск, 1983. – Т. 1 : 1918 – 1927.
5. **Резолюции пленума ЦК КП(б)Б.** 25 – 29 января 1925 г. – Минск, 1925.
6. **Чарвякоў, А.** ...Я ніколі не быў ворагам : выбраныя артыкулы і прамовы. Успаміны сучаснікаў / А. Чарвякоў; склад. В. Ц. Мыслівец. – Минск, 1992.
7. **НА РБ.** – Ф. 701. – Воп. 1. – Спр. 25.
8. **Платонаў, Р. П.** Беларусь у міжваенны перыяд : Старонкі палітычнай гісторыі ў святле архіўных крыніц. – Минск, 2001.
9. **НА РБ.** – Ф. 701. – Воп. 1. – Спр. 56.
10. **НА РБ.** – Ф. 4-п. – Воп. 3. – Спр. 30. – Ч. 2.
11. **НА РБ.** – Ф. 4-п. – Воп. 2. – Спр. 220.

Эмануіл ЮФЕ,
доктар гістарычных навук.